

0. UVOD: KATEGORIZACIJA I KATEGORIJE U GRAMATICI

0.1. ODREĐENJE POJMA

Pojam kategorije ili kategorizacije ne koristi se samo kao termin u jezikoslovlju već često i u drugim znanstvenim disciplinama. Svoju primjenu taj pojam pronalazi čak i u svakodnevnom jeziku, primjerice u izrazima kao što su *on pripada onoj kategoriji ljudi koja uvijek sve želi znati unaprijed*. Specifičnu upotrebu taj pojam ima i u filozofijskom učenju o kategorijama, odakle i potječe te gdje označava temeljne pojmove pojedinih sustava.

U jezikoslovlju se termin *kategorija* već odavno ustalio kao klasifikacijski temeljni pojam te se pokazao korisnim za prikaz gramatike i leksika. Kategorije u lingvistici pojmovi su koji na specifičan način opisuju skupove. Prema tome svaki element nekog skupa ima određenu osobinu koja je zajednička svim elementima toga skupa. Na taj se način određuje značenje neke kategorije. Kategorije služe za klasifikaciju, tj. klasifikacijski poredak jedinica s kakvom zajedničkom osobinom.

0.2. KATEGORIZACIJA PREMA VRSTAMA RIJEČI

U gramatičke kategorije ubrajaju se posebice one vrste riječi koje se razlikuju u tradicionalnoj gramatici, tj. imenica, glagol, pridjev, prijedlog, veznik itd. Tako kategorija *glagol* obuhvaća skup riječi nekog jezika koje imaju neke zajedničke osobine, a istovremeno se razlikuju od skupa riječi koje se na temelju nekih drugih zajedničkih osobina diferenciraju kao pridjevi ili imenice. Na taj se način klasifikacijski uređuje inventar riječi pojedinog jezika.

0.3. GRAMATIČKE KATEGORIJE

Jedna opsežna skupina kategorija nije primarno orijentirana na vrste riječi, već u obzir uzima fleksijski sustav nekog jezika. Te se kategorije često opisuju kao prave gramatičke kategorije.

Fenomen fleksije ne odnosi se, kako znamo, samo na jednu, već na više vrsta riječi, odnosno na imenice, pridjeve, glagole te zamjenice. Fleksija imenica, pridjeva i zamjenica zajedničkim se nazivom opisuje kao deklinacija ili sklonidba. Fleksija glagola naziva se konjugacija ili sprezanje. Kod pridjeva postoji još, iako u jezikoslovlju nema potpunoga suglasja oko toga, kategorija komparacije ili stupnjevanja.

0.4. KATEGORIZACIJA I KATEGORIJA

U novijoj gramatici u brojnim se slučajevima razlikuju pojmovi *kategorizacija* i *kategorija*. Kategorizacije su prema tome načini grupiranja koji se provode prema određenim kriterijima. Jedan je primjer za to kategorizacija prema broju ili prema padežu. Kategorije u pravom smislu zapravo su jedinice koje postoje unutar tih okvira. Jedinina i množina tako su kategorije u okviru kategorizacije prema broju, a primjerice nominativ, genitiv, dativ, akuzativ itd. predstavljaju kategorije u okviru kategorizacije prema padežu.

Dakle možemo zaključiti da se različite kategorizacije mogu odnositi na više vrsta riječi, pa tako deklinacija obuhvaća imenice, pridjeve i zamjenice. No kategorizacija može biti ograničena i na samo jednu vrstu riječi. Primjerice kategorizacija prema vremenu provodi se kod glagola, ali ne i imenica ili pridjeva. Općenitije rečeno, kategorizacije su ovisne o vrstama riječi.

0.5. MORFOLOŠKE VS. SINTAKTIČKE KATEGORIJE

Kada je riječ o gramatičkim kategorijama, u pravilu se razlikuju morfološke, sintaktičke i semantičke kategorije.

U sintaktičke se kategorije ubrajaju oni jezični elementi koji imaju jednake morfosintaktičke osobine. U fokusu su s jedne strane leksičke kategorije poput imenica, pridjeva i glagola, ali i tzv. frazalne kategorije poput nominalnih i verbalnih skupina (frazza).

Morfološke kategorije opisuju osobine oblika riječi u okviru paradigme riječi, koja je određena vrstom riječi. Kao instrument opisa imaju dugu tradiciju i u pravilu potječu iz gramatika latinskog i grčkog jezika.

U okviru morfoloških kategorija oblici riječi igraju odlučujuću ulogu. Oblici su riječi varijante riječi koje se pojavljuju u rečenicama ili frazama i sl. Oni se razlikuju od riječi ili leksema kakve nalazimo zabilježene u rječniku pojedinoga jezika.

Vrsta i broj oblika riječi koji pripadaju jednom leksemu mogu se odrediti te čine paradigmu tog leksema. Paradigme, tj. različiti oblici neke riječi u pravilu su interno strukturirani. Često se pojedinačne kategorije razlikuju kvantitativno, primjerice koliko padeža ili brojeva imaju imenice ili pak koliko padeža, brojeva i rodova imaju pridjevi.

U središtu opisa koji slijedi nalaze se gramatičke kategorije hrvatskog jezika koje se ne odnose primarno na vrste riječi, već više na fleksijski sustav. Opisivat će se stoga fleksijske paradigme suvremenoga hrvatskog jezika. Podjela je kategorija iz praktičnih razloga napravljena prema glavnim vrstama riječi: imenicama, glagolima i pridjevima.

Kategorizacije se nekog jezika mogu specificirati od jedne vrste riječi do druge te se prema tome mogu i razlikovati. S obzirom na broj, vrstu i opseg kategorizacije se mogu razlikovati od jezika do jezika. S vremena na vrijeme ovdje će biti ukazano na razlike između hrvatskog i njemačkog jezika.

0.6. FORMALNE OZNAKE KATEGORIJA

Kategorije se u jezicima poput hrvatskoga i njemačkoga prikazuju formalnim sredstvima, tzv. morfemima. Pritom je za jezike koje općenito opisujemo kao flektivne karakteristično da su fleksijski morfemi polifunkcionalni, tj. istovremeno označuju više kategorija. Tako se primjerice u hrvatskom jeziku kategorija broja *jednina* i kategorija padeža *nominativ* kod imenice označuju jednim zajedničkim morfemom ili jednim zajedničkim nastavkom, npr. *gost-Ø* jd., N, m. r. (*Gast*), *sob-a* jd., N, ž. r. (*Zimmer*). Pojedinačni se elementi neke paradigme mogu razlikovati od pozicije do pozicije, usp. *junač-e* (gdje je broj jednina i padež vokativ) i *junak* (*Held*), *košč-u* (gdje je broj jednina i padež instrumental) i *kost-Ø* (*Knochen*), *piš-u* (3. l. mn. prez.) i *pisati* (*schreiben*), *misl-e* (3. l. mn. prez.) i *misliti* (*denken*). Oni mogu označavati i formalnu jednakost, npr. *most-Ø* (*Brücke*), gdje je broj jednina, a padež nominativ ili akuzativ, *mjest-o* (*Platz*), gdje je broj jednina, a padež nominativ, akuzativ ili vokativ. Ta jednakost u formi posebice je u hrvatskom jeziku izražena u množinskim oblicima imenica i pridjeva.

0.7. VRSTE RIJEČI BEZ GRAMATIČKIH KATEGORIJA

Izvan detaljnijeg razmatranja u okvirima ove knjige ostaje činjenica da neke vrste riječi ne podliježu pojedinim gramatičkim odnosno morfološkim kategorizacijama. Dovoljno je tek napomenuti da primjerice prijedlozi kao *zbog* (*wegen*), *iz* (*aus*), veznici kao *ali* (*aber*), *jer* (*denn*), *iako* (*obgleich*) te čestice (*Partikeln*) kao *ma*, dakle vrste riječi koje se obično označuju kao funkcijske riječi, nemaju morfoloških kategorija. Prilozi i brojevi nalaze se negdje između, jer u pravilu, doduše s ograničenjima, imaju određene morfološke kategorije.

U nastavku se detaljno navode i na primjerima pojašnjavaju sve važne kategorizacije kod sljedećih vrsta riječi hrvatskog jezika: imenica, glagola i pridjeva. Ponegdje se opis uspoređuje sa situacijom u njemačkom jeziku.